

Vytautas Kavolis ir Pitirimas A. Sorokinas

ALVYDAS NOREIKA

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kūrybinių industrijų fakultetas,

Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: alvydas.noreika@vgtu.lt

Straipsnyje nagrinėjamos teorinės Vytauto Kavolio sociologijos ištakos. Siekiama nustatyti, ką V. Kavolis perėmė iš XX a. rusų kilmės amerikiečių sociologo Pitirimo A. Sorokino, kurį jis mini tarp autorių, padariusių jam didžiausią įtaką. Nagrinėjama, kaip P. A. Sorokino idėjos paveikė V. Kavolio socialinę teoriją – bendrąsias ir specialiąsias prielaidas bei tyrimo problemų pasirinkimą. Argumentuojama, kad P. A. Sorokino įtaka formuojantis V. Kavolio bendrosioms prielaidoms yra antrinė, tik sustiprinanti kito amerikiečių sociologo Talcotto Parsonso įtaką. Gerokai savarankiškesnį vaidmenį P. A. Sorokino idėjos suvaidina Amerikos lietuvių sociologui formuojant dalį specialiųjų prielaidų ir renkantis tyrimo problemas. V. Kavolis naudojami amerikiečių sociologo pasaulėžiūrų klasifikacija, apibrėždamas tikrovės prigimties sampratą kaip meninio kūrybiškumo determinantus ir išskirdamas vieną iš struktūrinių civilizacijos organizacijos ašių bei išilgai jos vykstančius procesus. P. A. Sorokino darbai tampa rimta atspirtimi mokslininkui nagrinėjant meninio kūrybiškumo ir civilizacijų problematiką. Išsamiai aptariama, kuo skiriasi abiejų autorių požiūris į meninį kūrybiškumą.

Raktažodžiai: socialinė teorija, meno sociologija, meninis kūrybiškumas, meninio kūrybiškumo determinantai

Kalbant apie teorines Vytauto Kavolio sociologijos ištakas, didžiausią įtaką Amerikos lietuvių sociologui padarė Talcotto Parsonso struktūrinis funkcionalizmas. T. Parsonsas buvo V. Kavolio mokytojas, tačiau ne vienintelis. Kitas – Pitirimas A. Sorokinas, kurio idėjų reikšmės savajam mąstymui neslepia ir pats V. Kavolis. Mokslininkas rašo: „Aš pakliuvau į Harvardą tuo metu, kai ši teorinė perspektyva viešpatavo Amerikos sociologijoje. Buvo galvojama, kad struktūrinis funkcionalizmas yra sociologijos metodas apskritai. Atrodė, kad socialiniuose moksluose galima pasiekti visų tikslų, naudojantis šiuo visrakčiu, visuotiniu metodu. Aš tam nevisiškai pasidaviau, tačiau mano galvojimas, be abejo, formavosi toje aplinkoje. Savo darbuose bandžiau vienyti to metodo atstovus ir jo kritikus. Didžiausias jo kritikas tuo metu buvo Pitirimas Sorokinas, rusų kilmės socialinis mokslininkas, pagarsėjęs Amerikoje. Aš buvau jo asistentas, o kartu – Talcotto Parsonso asistentas, tai yra dviejų oponentų. Susikūriau jų abiejų galvojimo sintezę“ (Kavolis 2000: 16–17).

Šio straipsnio tikslas – nustatyti, ką ir kaip perėmė V. Kavolis iš P. A. Sorokino kurdamas socialinę teoriją.

BENDROSIOS TEORINĖS PRIELAIDOS

Tenka konstatuoti, kad didesnę dalis P. A. Sorokino poveikio V. Kavolio socialinei teorijai sutampa su T. Parsonso įtaka. Abiem autoriams buvo bendras sisteminis požiūris, normatyvinė kultūros samprata, simbolinio kultūros aspekto pabrėžimas bei pripažinimas, kad kultūra, asmenybė ir socialinė sistema yra trys taip tarpusavyje persipynę socialinės tikrovės aspektai, kad juos įmanoma atskirti tik analitiniu būdu.

Ir pačiam P. A. Sorokinui nepraslysta paralelės tarp jo ir T. Parsonso pažiūrų. Mokslininkas rašo: „Atrodo, kad nuo 1937 iki 1951 metų Parsonso idėjos konvergavo manųjų pusėn. Nors tarp abiejų conceptualių schemų egzistuoja daugybė skirtumų, tačiau jų pagrindinės prielaidos labai panašios“ (Sorokin 1966: 419). 1966 m. pasirodžiusioje knygoje *Šiandienos sociologinės teorijos* P. A. Sorokinas nuodugniai aptaria savo ir T. Parsonso idėjų panašumus ir skirtumus. Pažiūrų panašumai išryškinami lentele, kurios vieną stulpelį sudaro citatos iš P. A. Sorokino tekstų, o kitą – iš T. Parsonso knygų (Sorokin 1966: 420–431). Iš tiesų stulbinantis panašumas: P. A. Sorokino ir T. Parsonso požiūris į socialinę sąveiką ir sąveikaujančius subjektus, fundamentalius socialinės tikrovės aspektus, kultūros elementų (*prasminių modelių*) tipus, bendrąsias socialinės sistemos, kultūros ir asmenybės ypatybes beveik niekuo nesiskiria, dažnai netgi naudojamomis išraiškos priemonėmis.

Šiandienos sociologinėse teorijose apie minėtus dalykus P. A. Sorokinas kalba santūriai, tačiau tas santūrumas yra apsimestinis. Už jo slepiasi pikta ironija. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad kalbama tiesiog apie pažiūrų panašumą, nesigilinant į jo atsiradimo priežastis. O iš tikrųjų T. Parsonsas kaltinamas intelektualine vagyste – jis esą pasisavinęs idėjas, nenurodydamas jų autoriaus.

Prielaidą, kad *Šiandienos sociologinėse teorijose* P. A. Sorokinas ironizuoja, leidžia daryti dešimčia metų anksčiau, 1956 m., pasirodžiusi kita jo knyga *Šiuolaikinės sociologijos ir jai giminingų mokslų užgaidos ir silpnybės*. Šioje monografijoje kritiškai analizuojama apie 1930–1955 m. sociologijoje, psichologijoje ir antropologijoje susiklosčiusi situacija susitelkiant ties mokslinės veiklos trūkumais. Aptariant vieną iš trūkumų pasirodo ir T. Parsonso pavardė. T. Parsonsas pristatomas kaip reprezentatyvus sergančiojo *amnezija* ar *atradėjo kompleksu* atvejis. Ši liga pasireiškia manymu, kad iki tol nieko reikšmingo nebuvo nuveikta ir kad tikrieji moksliniai atradimai prasidėję su jo ir bendraminčių publikacijomis. Tokie yra vidiniai sergančiojo požymiai. Išoriškai liga pasireiškia tiesiog iki tol toje srityje dirbusių ar tebedirbančių, tačiau savųjų ratui nepriklausančių mokslininkų darbų necitavimu.

P. A. Sorokinas nurodo tris amnezijos priežastis. Pirmoji ir dažniausia – tai paprasčiausias tyrimų srities neišmanymas, kurį sociologas iš esmės sieja su kiekybinių metodų plėtra socialiniuose moksluose. Dėl to į socialinius mokslus ateina daug žmonių iš kitų sričių, pirmiausia – statistikos ir matematikos. Antroji priežastis – perdėtas savęs vertinimas. *Narcizo komplekso* kamuojami asmenys linkę išaukštinti savo darbų vertę ir nuvertinti kitų įdirbį. Trečioji priežastis – kai kurių mokslininkų verslininkiškas. Pasak P. A. Sorokino, iš mokslo darantys verslą ar „mokslo verslininkai“, kaip ir tikri verslininkai, konkurencinėje kovoje naudojami pačiomis įvairiausiomis priemonėmis, net ir nešvariomis, pvz., plagijavimu neminint šaltinio. Taip jie siekia išsitvirtinti gyvenime: užsitikrinti pragyvenimo lėšas, laimėti fondų finansavimą, padaryti karjerą švietimo ar mokslo institucijoje, įgyti žymaus mokslininko reputaciją.

P. A. Sorokinas tiesiogiai nenurodo, kuri iš išvardytų priežasčių T. Parsonsui sukėlė amneziją, tačiau iš jų įtemptų institucinių santykių istorijos¹ galima nesunkiai atspėti – pasakutinioji. P. A. Sorokinas leidžia suprasti, kad T. Parsonsas vardan geresnių progų gyvenime (pavyzdžiui, Harvardo universiteto Sociologijos katedros vedėjo vietos) nutyli, kad už daugelį savo idėjų tiesiogiai yra skolingas jam, P. A. Sorokinui. T. Parsonsas tokius kaltinimus atremia tylą.

Kiek pagrįstas toks P. A. Sorokino požiūris į T. Parsonso sociologiją? Į šį klausimą atsakius teigiamai, mūsų svarstymų kontekste tektų pripažinti, kad P. A. Sorokino idėjos V. Kavolio teo-

¹ Pastarąją išsamiai analizuoja Williamas Buxtonas (Buxton 1996).

rines nuostatas veikia ne tik tiesiogiai, bet ir netiesiogiai – per T. Parsonsą. Kartu tektų pripažinti lemiamą P. A. Sorokino socialinės teorijos vaidmenį formuojantis V. Kavolio sociologijai.

P. A. Sorokino ir T. Parsonso santykiai ganėtinai mažai nagrinėti kritinėje literatūroje. Iš to, kas nuveikta, aišku, kad būta P. A. Sorokino poveikio T. Parsonsui. Pavyzdžiui, spėjama (Norkus 2007: 579), kad spaudžiant P. A. Sorokinui T. Parsonsas išmetė iš savo klasikinio veikalo *Socialinio veiksmo struktūra* skyrių, skirtą vokiečių sociologui Simmeliui. O spaudė dėl to, kad labai prastai vertino ne tik Simmelį, bet ir visą jo atstovaujamą Formaliosios sociologijos mokyklą.

Vis dėlto straipsnio pradžioje minėtas P. A. Sorokino ir T. Parsonso pažiūrų sutapimas aiškintinas ne tiek antrojo intelektualine vagyste, kiek XX a. 3–5-ajame dešimtmetyje vyravusiu teoriniu klimatu. Tuo metu buvo populiarūs tiek sisteminis požiūris, tiek normatyvinė kultūros samprata, tiek simbolizmo reikšmės suvokimas, tiek ir kultūros, asmenybės bei socialinės sistemos, kaip trijų socialinės tikrovės aspektų, idėja. Pavyzdžiui, už socialinės sistemos ypatybių suvokimą T. Parsonsas asmeniškai yra dėkingas XX a. amerikiečių biologui Lawrence'ui J. Hendersonui ir jo atliktai italų sociologo ir ekonomisto Vilfredo Pareto teorijos interpretacijai (Parsons 1965: 51–52; Parsons 1977: 27). Dar būtų galima paminėti ir XX a. britų antropologą Bronisławą Malinowską, su kurio pažiūromis turėjo galimybę susipažinti studijuodamas Londono ekonomikos mokykloje.

Tad koks gi vaidmuo formuojantis V. Kavolio bendrosioms teorinėms prielaidoms tenka P. A. Sorokinui? Iš to, kas pasakyta, plauktų neapibrėžta išvada, kad mokslininkas galėjo būti veikiamas tiek P. A. Sorokino, tiek ir T. Parsonso idėjų.

Išvados neapibrėžtumą išnyksta, kai atsižvelgiama į tai, kaip V. Kavolis konkretizuoja bendrąsias teorines prielaidas, pavyzdžiui, kaip apibrėžia kultūrą, meną, socialinę sistemą, jos kaitą ir asmenybę. Čia atsiskleidžia V. Kavolio artimumas T. Parsonsui, o ne P. A. Sorokinui (Noreika 2009: 38–39; Noreika 2011). Tad galima daryti išvadą, kad P. A. Sorokino įtaka V. Kavoliui, pastarajam apsibrėžiant bendrąsias teorines prielaidas, yra antraeilė, tik sustiprinanti T. Parsonso idėjų įtaigumą.

TIKROVĖS PRIGIMTIES SAMPRATA KAIP MENO DETERMINANTAS IR CIVILIZACIJOS ELEMENTAS

Be abejo, ne visais atvejais P. A. Sorokino idėjoms tenka antraeilis vaidmuo. Tai ypač pasakyti na apie amerikiečių sociologo plėtojamą pasaulėžiūros tipologiją (Sorokin 1937: 66–152).

P. A. Sorokinas išskiria tris pagrindinius pasaulėžiūrų tipus – *ideacinę* (ideational), *juslinę* (sensual) ir *mišrią* (mixed). Pasaulėžiūra skiriasi tuo, kaip joje apibrėžiamas ontologinis tikrovės pobūdis bei nurodoma, kokie žmogaus poreikiai yra svarbiausi ir kiek bei kaip jie turi būti tenkinami. Ideacinėje pasaulėžiūroje visos tikrovės pagrindu laikoma nekintama nemateriali būtis, didžiausia reikšmė teikiama dvasiniams poreikiams ir reikalaujama juos maksimaliai patenkinti juslinių poreikių tenkinimo sąskaita. O juslinėje pasaulėžiūroje, atvirkščiai, pabrėžiamas tikrovės materialumas, jos pasiekiamumas jusliniais pojūčiais ir kintamumas, fiziologiniai žmogaus poreikiai laikomi svarbiausiais ir reikalaujama juos kuo labiau patenkinti įsisavinant gamtos išteklius. Mišrią pasaulėžiūrą sudaro ideacinės ir juslinės pasaulėžiūros principai ir elementai. Nuo pastarųjų ji skiriasi menku integruotumo lygiu. Išimtį sudaro tik *idealistinė* (idealistic) pasaulėžiūra, kurioje tobulai dera ideaciniai ir jusliniai principai bei elementai. P. A. Sorokinas nurodo, kad „induizmo, budizmo, džainizmo, daosizmo, sufizmo, ankstyvosios krikščionybės ir daugybės asketinių bei mistinių sektų, grupių ir judėjimų, pavyzdžiui, kinikų, stoikų, gnostikų ir orfikų, mentaliteto sistemos daugiausia buvo ideaci-

nės“ (Sorokin 1937: 112). Juslinį pasaulėžiūros tipą mokslininkui reprezentuoja įvairių laikų ir kultūrų etika, pagal kurią būtina aktyviais veiksmais keisti žemiškąjį gyvenimą ar tiesiog pasyviai juo mėgautis (pavyzdžiui, hedonistinė ar utilitarinė etika), o mišrų tipą geriausiai įkūnija konfucianizmas.

P. A. Sorokino pasaulėžiūrų tipologija V. Kavolis seka apibrėždamas ir klasifikuodamas tikrovės prigimties sampratas. Remdamasis ja autorius išskiria ideacines, juslines ir mišrias, įskaitant ir idealistines, tikrovės prigimties sampratas. Pagal P. A. Sorokiną klasifikuojamos tikrovės prigimties sampratos V. Kavolio sociologijoje naudojamos dvejopai. Jei į vaizduojamojo meno sociologiją jos įtraukiamos kaip reikšmingi meninio kūrybiškumo determinantai (Kavolis 1972: 99–113), tai civilizacijų analizei jos pasitarnauja apibrėžiant vieną iš struktūrinių civilizacijos organizacijos ašių – *empirinančią vs. transcendentinančią* (empiricizing vs. transcendentalizing) – ir išilgai jos vykstančius procesus (Kavolis 1995: 132–142).

TYRIMO PROBLEMŲ PASIRINKIMAS

P. A. Sorokino įtaka V. Kavolio sociologijai aptinkama ne tik pasirenkant teorines prielaidas, bet ir tyrimo problemas. Kokios problemos yra bendros abiem autoriams? Visų pirma – meninio kūrybiškumo problematika.

Meninio kūrybiškumo tema apima platų spektrą klausimų apie estetinį meno kūrinių tobulumą ir jo vertinimą. Vieną spektro polių sudaro klausimai apie vertinimo kriterijus: kuo remiantis galima atskirti estetiniu požiūriu sėkmingus meno kūrinius nuo ne visai sėkmingų ar nevykusių kūrinių, ar jie yra universalūs, ar reliatyvūs, kaip ir kodėl keičiasi vertinimo kriterijai istorijos eigoje? Kitą polių sudaro klausimai apie meninį kūrybiškumą – istorinę meninio kūrybiškumo kaitą bei jos priežastis. Šiuos klausimus kelti skatina tai, kad, nepaisant taikomų vertinimo kriterijų, meninio kūrybiškumo lygis įvairiose epochose skiriasi. Vienose epochose atrandama tobulesnių meno kūrinių ir daugiau nei kitose epochose.

Vienam tyrėjui visapusiškai išnagrinėti visus minėtus klausimus yra sudėtingas uždavinys, todėl paprastai susitelkiama į vieną ar keletą iš jų. Ne išimtis ir P. A. Sorokinas, pagrindinį dėmesį skiriantis istorinei meninio kūrybiškumo kaitai. Tačiau tiek meninio kūrybiškumo, tiek ir jo kaitos autorius išsamiai neanalizuoja. Iš esmės apsiribojama tik svarstymais apie meninio kūrybiškumo kaitos pobūdį: ar ji vyksta dėsningai, ar ne? P. A. Sorokinas neigia universalių meninio kūrybiškumo raidos dėsningumų ar *modelių* (patterns) egzistavimą. Teorijas, kuriose teigiama priešingai, jis kritikuoja kaip neatitinkančias empirinių faktų. Autorius rašo: „<...> Vienodo įvairių kultūrų meno vystymosi, vienodo vienu menų atsilikimo nuo kitų menų bei vienodų kiekybinių ir kokybinių meno ritmų kreivių dėsniai <...> iš viso nėra dėsniai. Jie reprezentuoja ne ką kitą, kaip nepagrįstą riboto ir laikino ryšio pavertimą universaliu dėsniu. Tokie apibendrinimai išskyla aukščiau, nei leidžia juos palaikantys faktiniai pagrindai. Todėl nieko keista, kad tokie netvirti pastatai subyra pūstelėjus pirmam empirinio patikrinimo vėjo gūsiui“ (Sorokin 1937: 241–242).

Dėsningo meninio kūrybiškumo vystymosi idėja P. A. Sorokinui nepriimtina ne tik dėl prieštaravimo faktams, bet ir dėl pasaulėžiūros priežasčių. Šiuo atveju nepasitenkinimą kelia ne tiek ji pati, kiek jos sąsajos su *kūrybiškumo išsekimo* idėja. XX a. pradžios meninio kūrybiškumo teorijose (M. F. Petrie, P. Ligeti, W. Deonna) buvo postuluojama, kad kartą kokiai nors meno atšakai ar stiliui pasiekus tobulumo viršūnę toliau seka neišvengiamas nuosmukis be jokių pasikartojimo prošvaisčių ateityje, tačiau P. A. Sorokinas į meno istoriją žvelgia opti-

mistiškiau. Pagal jį, menas gali sužydėti daugiau nei vieną kartą, kaip ir išgyventi krizę. Viskas priklausys nuo to, ar bus iš prigimties kūrybai tinkamų žmonių, ar jų kūryba bus vertinama kaip socialiai reikšminga, ar jie disponuos kuo įvairesniais kultūriniais ištekliais, ar jiems seksis ir ar nebus trukdoma kurti².

Silpnoji P. A. Sorokino svarstymų vieta yra ta, kad iš kitų reikalaujamas pagarbos faktams pats nepasivargina savo meno istorijoje parodyti, kaip banguoja kūrybiškumas. Išimtį sudaro tik muzikos ir literatūros istorija, kurią rašydamas autorius epizodiškai pamini kūrybiškumo pikus. Vis dėlto V. Kavolis mano, kad šis trūkumas yra lengvai ištaisomas ir kad P. A. Sorokino pareikštos mintys bei surinkti duomenys yra nepaprastai reikšmingi kuriant meninio kūrybiškumo teoriją. Jis sako: „Esminius sociologinės meninio kūrybiškumo teorijos elementus ir daugybę duomenų, reikalingų tokiai teorijai pagrįsti, pateikė Sorokinas. <...> Labiau Sorokino, o ne kieno nors kito darbu turi būti grindžiamos sistemingos sociologinės meninio kūrybiškumo studijos“ (Kavolis 1972: 8).

Nors V. Kavolis naudojasi P. A. Sorokino įdirbiu, jam pavyksta išvengti pasyvaus mokiškos santykio su mokytoju, kai mechanškai pakartojamos pastarojo mintys. Daugeliu atvejų V. Kavolis pasako daugiau ir kitaip nei P. A. Sorokinas. Pirmiausia kur kas daugiau dėmesio nei jo mokytojas V. Kavolis skiria meninio kūrybiškumo kaitos priežastims. Jis nurodo dešimt kūrybiškumo determinantų: 1) socialinės struktūros tipą, 2) būtinybę integruoti sistemą, 3) motyvaciją kurti ir vartoti meną, 4) meninę tradiciją, 5) socialinę meninės veiklos organizaciją, 6) meninei kūrybai skiriamų socialinių išteklių (turto, kultūros simbolizmo, laiko ir domėjimosi dėl emocijų sumetimų) dydį, 7) emocijų menininko ir jo auditorijos ryšį, 8) meninį stilių, 9) technines meninio sumanymo įgyvendinimo sąlygas ir 10) kognityvinį meno turinį³. Kaip matome, šis sąrašas mažai ką turi bendra su P. A. Sorokino nurodytais veiksniais. Be to, jis nėra formalus: V. Kavolis aktyviai juo naudojasi aiškindamas kūrybiškumo bangavimą vaizduojamajame mene.

Nutulsta V. Kavolis nuo P. A. Sorokino ir spręsdamas meninio kūrybiškumo dėsningumą klausimą. Jam priimtina prielaida, kad kūrybiškumas kinta ne bet kaip, o dėsningai, ir šie dėsningumai yra ne lokalūs, bet universalūs.

Universalų kūrybiškumo dėsningumą paieškas V. Kavolis plėtoja dviem kryptimis. Pirmą, siekiama nustatyti, kaip kūrybiškumas kinta vaizduojamajame mene priklausomai nuo meninės veiklos organizacijos tipo (Kavolis 1969; 1979), antra, nagrinėjama, kaip kinta meninės išraiškos formų tobulumas priklausomai nuo socialinių ir kolektyvinių psichologinių procesų.

Apmąstydamas meninio kūrybiškumo ir socialinių bei kolektyvinių psichologinių procesų sąryšius V. Kavolis pasitelkia *Parsonso-Balė'io fazinę-ciklinę kaitos teoriją* (Parsons, Bales 1953). Pagal šią teoriją, per visą savo egzistavimo laikotarpį sistema ar jos posistėmė privalo spręsti keturias problemas – *adaptacijos* (prisitaikymo prie išorinės aplinkos), savo *struktūros reorganizacijos* (kad galėtų pasiekti išsikeltus tikslus), *integracijos* (sistema privalo koordinuoti savo elementų tarpusavio santykius) bei *latentiškumo* (sistema privalo palaikyti tiek individų motyvaciją, tiek ir su ja susijusius kultūrinius modelius). Kadangi paprastai sistema neturi tiek išteklių, kad vienu metu galėtų spręsti visas keturias problemas, ji jas sprendžia paeiliui.

Remdamasis minėtu faziniu-cikliniu modeliu, V. Kavolis taip aiškina socialinių procesų kaitą. Ciklas prasideda tada, kai sutrinka santykinė socialinės sistemos ar kurios nors jos

² Plačiau apie P. A. Sorokino požiūrį į kūrybiškumo determinantus žr.: Sorokin 1947: 540–545.

³ Plačiau apie meninio kūrybiškumo determinantus žiūrėti straipsnį „Socialinės meninio kūrybiškumo sąlygos: analitinė schema“ (Kavolis 1970).

posistemės *pusiausvyros būseną*. Šioje fazėje iki tol su socialine struktūra bei kultūra derėjusios individų emocijos pradeda nederėti, ir ši situacija jų netenkina. Kad įveiktų tokios situacijos keliamą diskomfortą, jie imasi aktyvios *tikslingos veiklos* (goal-oriented action). Sėkmės atveju *tikslo siekimo fazė* (goal attainment phase) pasibaigia radikaliais socialinės sistemos ar asmenybės struktūros bei jų funkcionavimo pokyčiais. Toliau eina *integracijos fazė*, kurios metu integruojamos senosios emocijos ir naujosios sociokultūrinės struktūros ar, atvirkščiai, naujosios emocijos ir senosios sociokultūrinės struktūros. Kai pasiekiamas visuomenės narius tenkinantis emocijų ir sociokultūrinių struktūrų integracijos lygis, socialinė sistema pereina į naują santykinės pusiausvyros būseną, po kurios eina *įtampos sumažėjimo fazė* (tension reduction phase). Šioje fazėje visuomenės nariai liaujasi intensyviai sprendę problemas, nors, pasak V. Kavolio, pašaliniam stebėtojui gali atrodyti, kad socialinė sistema dar turi neatidėliotinai spręstinių problemų. Ilgalaikių tikslų siekimas bei pagrindinių institucijų kaita sumažėja ir socialinė sistema tampa santykinai stabili.

Atitinkamai aiškinama kolektyvinių psichologinių procesų kaita. Pradžioje asmenybės sistema esti santykinės pusiausvyros būsenos. Labai mažai tikėtina, kad šiuo metu tam tikroje motyvacijos posistemėje kultų asmenybės sistemos ramybę griaunantys impulsai. Asmenybės sistema „pabunda“ tuomet, kai „pabunda“ kuri nors jos motyvacijos posistemė, t. y. kai joje po truputį atsiranda asmenybės sistemos pusiausvyrą griaunantys impulsai. Iš santykinės pusiausvyros sutrikdymo fazės į tikslo siekimo fazę asmenybė pereina tuomet, kai jos pusiausvyrą griaunanti motyvacija pasiekia aukščiausią lygį. Vėliau prasideda integracijos fazė, kurios metu asmenybės sistemos pusiausvyrą griaunanti motyvacija derinama su kito tipo motyvacija. Jei viskas vysta sėkmingai, asmenybė pasiekia santykinės pusiausvyros būseną.

V. Kavolis teigia, kad vos tik sutrinka jų pusiausvyros būseną socialinėje sistemoje bei asmenybėje, atsiranda meno poreikis. Jis joms tampa reikalingas kaip priemonė atkurti savo vidinį sąryšį bei pakartotinai pasiekti santykinės pusiausvyros būseną. Autoriaus įsitikinimu, būtent meno poreikis ir sudaro kūrybiškumo pamatą. Nesant būtinybės integruoti socialinę sistemą bei asmenybę, meninis kūrybiškumas neturi jį maitinančio šaltinio. Dar daugiau, kūrybiškumas koreliuoja su meno poreikio stiprumu. Kuo stipresnis šis poreikis, tuo daugiau galimybių pasiekti meninio kūrybiškumo aukštumas. Ir atvirkščiai, kuo jis silpnesnis, tuo šios galimybės atitinkamai mažesnės.

V. Kavolis įrodinėja, kad, nepaisant nuolatinio meno poreikio, atskirose socialinės sistemos ir asmenybės raidos fazėse vaizduojamojo meno kūrybiškumas pasireiškia nevienodai stipriai. Socialinės sistemos bei jos posistemių (ekonominės, politinės, bendruomeninės bei ideologinės) raidos fazių bei kūrybiškumo koreliaciją mokslininkas apibūdina taip: „<...> Meninis kūrybiškumas padidėja sutrikus santykinės pusiausvyros būsenai, sumažėja intensyvaus tikslo siekimo metu, vėl padidėja paprastai po to einančioje integracijos fazėje, kai socialinėje sistemoje nusistovi nauja pusiausvyros būseną, ir vėl sumažėja, kai pastaroji suvokiama kaip savaimė suprantamas dalykas“ (Kavolis 1972: 135). Meninio kūrybiškumo sumažėjimas tikslo siekimo ir įtampos sumažėjimo fazėse aiškinamas skirtingomis priežastimis. Tikslo siekimo fazėje bekylas kūrybiškumas nuslūgsta dėl to, kad nelieta meno kūrimui reikalingų išteklių. Jie skiriami pertvarkyti vidinei sistemos struktūrai. O įtampos sumažėjimo fazėje meninis kūrybiškumas sumenksta ne dėl išteklių trūkumo, bet dėl to, kad nebelieta meno poreikio – socialinė sistema jau pakartotinai integravosi ir menas jai nereikalingas.

Su asmenybės ir jos posistemių raidos fazėmis meninis kūrybiškumas koreliuoja iš esmės taip pat, kaip ir su socialinės sistemos bei jos posistemių raidos fazėmis. Išimti suda-

ro tik psichoideologinės posistemės vystymasis. Pastarąjį procesą V. Kavolis supranta kaip *orientacijų tikrovės prigimties atžvilgiu*, ar *kultūros mentalitetų* (culture-mentalities), kaitą. Autoriaus nuomone, santykinės pusiausvyros fazėje vyrauja vienas iš mentalitetų – arba *juslinis*, arba *ideacinis*. Pusiausvyra sutrikdoma, kai posistemėje pradeda daugėti anksčiau nustelbto mentaliteto elementų. Kai savo stiprumu nustelbtasis mentalitetas susilygina su vyravusiu mentalitetu, prasideda tikslo siekimo fazė. Šiuo laikotarpiu abiejų mentalitetų pagrindu susiformuoja *idealistinis mentalitetas*. Pastarasis gali būti arba harmoningas juslinio ir ideacinio mentaliteto lydinys, arba konfliktuojančių juslinių ir ideacinių elementų rinkinys. Integracijos fazėje vyksta anksčiau vyravusio mentaliteto absorbavimas į stiprėjančio mentaliteto struktūrą. Pasibaigus absorbavimui, posistemėje įsigali naujas mentalitetas ir ciklas pasibaigia nauja santykinės pusiausvyros būseną. Kalbant apie meninį kūrybiškumą, psichoideologinis procesas ypatingas tuo, kad po pusiausvyros sutrikdymo pradėjęs didėti kūrybiškumas nesiliauja augęs net ir pasiekus tikslo siekimo fazę. Kitaip nei kitų procesų atveju jis pradeda mažėti tik integracijos fazėje, kol galiausiai visiškai išsikvepia pasiekęs santykinę pusiausvyrą.

Psichoideologinio proceso konceptualizavimas remiantis P. A. Sorokino pasaulėžiūrų klasifikacija sudaro sąlygas V. Kavoliui pasinaudoti ir pastarojo surinktais meno istorijos duomenimis. Šiuos duomenis mokslininkas priima nebe išlygų. V. Kavolio ir P. A. Sorokino pozicijos išsiskiria sprendžiant klausimą, kieno menines preferencijas jie atspindi. P. A. Sorokinas mano, kad jie pasakoja apie visų socialinių sluoksnių meninių preferencijų kaitą istorijos eigoje, o V. Kavolis (1970: 100) įsitikinęs, kad kalbama tik apie elito skonį.

Būtina pažymėti, kad susidomėjimas meninio kūrybiškumo problematika organiškai plaukia iš V. Kavolio bendrosios meno tyrimų logikos. Mokslininkas plėtoja normatyvinę meno sampratą, pagal kurią pagrindinė socialinė meno funkcija – reguliuoti emocinį individų gyvenimą. Taip apibrėžiant meno funkciją, neišvengiamai kyla klausimas, ar jos atlikimui turi kažkiek įtakos meno kūrinių tobulumas. Ar jie visi nepriklausomai nuo savo tobulumo lygio vienodai gerai reguliuoja emocinį individų gyvenimą, ar vis dėlto jų veiksmingumas priklauso nuo meninės vertės? Kaip matome, V. Kavolis pasirenka antrąjį variantą. Pagal jį, kuo menkesnė kūrinio meninė vertė, tuo silpniau jis geba veikti emocinį individų gyvenimą.

Ne menčiau nei meninio kūrybiškumo tematika V. Kavolį ir P. A. Sorokiną sieja ir civilizacijos problematika. Studijuodamas civilizacijas V. Kavolis toliau tęsia P. A. Sorokino pradėtus teorinius bei organizacinius darbus. Jis nagrinėja makrolygmens klausimus, susijusius su bendrąja civilizacijų organizacija bei kaita, ypač civilizacijos sąryšingumo problemą, bei aktyviai dalyvauja Tarptautinės lyginamųjų civilizacijų studijų draugijos, kurios pirmuoju prezidentu buvo P. A. Sorokinas, veikloje. Kadangi klausimas apie V. Kavolio ir P. A. Sorokino civilizacijos teorijos santykį yra sudėtingas bei platus, šį kartą jo išsamiau nenagrinėsime ir apsiribosime tik teigimu, kad, kaip ir meninio kūrybiškumo atveju, V. Kavoliui pavyksta išplėsti savo mokytojo svarstymus bei papildyti juos naujomis originaliomis išvalgomis.

IŠVADOS

P. A. Sorokino idėjų poveikis įvairiems V. Kavolio socialinės teorijos lygmenims yra nevienodai svarbus. Bendrosioms teorinėms prielaidoms jis tėra antrinis, tik sustiprinantis kito amerikiečių sociologo T. Parsonso teorijos poveikį. Kur kas didesnis P. A. Sorokino idėjų vaidmuo Amerikos lietuvių sociologui formuluojant dalį specialiųjų teorinių prielaidų ir renkantis

tyrimo problemas. V. Kavolis naudojasi P. A. Sorokino pasaulėžiūrų klasifikacija apibrėždamas tikrovės prigimties sampratas kaip meninio kūrybiškumo determinantus ir išskirdamas vieną iš struktūrinių civilizacijos organizacijos ašių bei išilgai jos vykstančius procesus. P. A. Sorokino darbai tampa rimta atspirtimi mokslininkui nagrinėjant meninio kūrybiškumo ir civilizacijų problematiką. Plėtojant šias temas V. Kavoliui pavyksta išvengti pasyvaus mokiniško santykio su mokytoju, kai mechanškai pakartojama tai, ką šis sako. Jis išplečia P. A. Sorokino meninio kūrybiškumo bei makrolygmens civilizacijos klausimų svarstymą bei papildė juos naujomis originaliomis įžvalgomis.

Gauta 2012 09 05

Priimta 2012 09 22

Literatūra

1. Buxton, W. 1996. "Snakes and Ladders: Parsons and Sorokin at Harvard", in *Sorokin & Civilization – A Centennial Assessment*, ed. by J. B. Ford, M. P. Richard, P. C. Talbutt. New Brunswick: Transaction Publishers, 31–44.
2. Kavolis, V. 1969. "Social Evolution, the Organization of the Artistic Enterprise, and Creativity", *ARIS* 2: 1–8.
3. Kavolis, V. 1970. "Social Conditions of Artistic Creativity: An Analytical Schema", *The Western Canadian Journal of Anthropology* 2(3): 90–102.
4. Kavolis, V. 1972. *History on Art's Side: Social Dynamics in Artistic Efflorescences*. Ithaca and London: Cornell University Press.
5. Kavolis, V. 1979. "Social Evolution of the Artistic Enterprise", in *Research in Sociology of Knowledge. Sciences and Art II*: 155–188.
6. Kavolis, V. 1995. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press.
7. Kavolis, V. 2000. „Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų“, in *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, sud. R. Kavolienė, D. Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 15–31.
8. Noreika, A. 2009. „Bendrieji metodologiniai Vytauto Kavolio kultūros sociologijos principai“, *Filosofija. Sociologija* 1: 35–43.
9. Noreika, A. 2011. „Vytauto Kavolio vaizduojamojo meno sociologija“, *Filosofija. Sociologija* 1: 65–72.
10. Norkus, Z. 2007. „Georgo Simmelio individualus dėsnis: Gyvenimo ir kūrybos bruožai“, in *Georg Simmel. Sociologija ir kultūros filosofija*. Rinktinė, sud. Z. Norkus. Vilnius: Margi raštai, 539–586.
11. Parsons, T.; Bales Robert, F. 1953. "The Dimensions of Action-Space", in T. Parsons, Robert F. Bales, Edward A. Shils. *Working Papers in the Theory of Action*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 63–109.
12. Parsons, T. 1965. "Cause and Effect in Sociology", in *Cause and Effect. The Hayden Colloquium on Scientific Method and Concept*, ed. by D. Lerner. New York: The Free Press, 51–73.
13. Parsons, T. "On Building Social System Theory: A Personal History", in T. Parsons. *Social Systems and the Evolution of Action Theory*. New York: The Free Press, 22–76.
14. Sorokin Pitirim, A. 1937. *Social and Cultural Dynamics*. Vol. I: *Fluctuation of Forms of Art*. New York: American Book Company.
15. Sorokin Pitirim, A. 1947. *Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics. A System of General Sociology*. New York & London: Harper & Brothers Publishers.
16. Sorokin Pitirim, A. 1956. *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences*. Chicago: Henry Regnery Company.
17. Sorokin Pitirim, A. 1966. *Sociological Theories of Today*. New York and London: Harper & Row, Publishers.

ALVYDAS NOREIKA

Vytautas Kavolis and Pitirim A. Sorokin

Summary

The article deals with the origins of the Lithuanian-American scientist Vytautas Kavolis social theory. It considers what role Russian-American sociologist Pitirim A. Sorokin's ideas play in forming the Kavolis theory. It is argued that Sorokin's influence upon Kavolis general theoretical presuppositions is secondary. He only strengthens another American sociologist Talcott Parsons' influence upon Kavolis general theoretical orientations. Sorokin's sociology plays much more significant role in crystallizing some of Kavolis special theoretical presuppositions and in his choosing of research problems. Kavolis uses the classification of worldviews developed by the Russian-American sociologist in defining one type of the determinants of artistic creativity and in mapping one of structural axes of civilization organization and the processes taking place along this axis. Sorokin's works become a point of departure for the Lithuanian-American sociologist as he inquires the questions concerning artistic creativity and develops civilization studies. Kavolis and Sorokin's approaches to artistic creativity are discussed in detail.

Key words: social theory, sociology of art, artistic creativity, determinants of artistic creativity